

door drs. C. J. Klop

drs. C. J. Klop is stafmedewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA voor welzijnsbeleid.

De Islam in Nederland: angst voor een nieuwe zuil?

Wie de vestiging in ons land van de Islam de laatste tijd gadeslaat, krijgt voortdurend signalen, die sterk doen denken aan het emancipatieproces dat Gereformeerden en Rooms-Katholieken honderd jaar geleden hebben doorgemaakt. Klopt die vergelijking? En wat betekent dat voor het overheidsbeleid en met name de komende nota Minderhedenbeleid?

Velen bekruipen de vrees dat godsdienstige zuilvorming, dat wil zeggen het oprichten van eigen organisaties op Islamitische grondslag, schadelijk zal zijn voor het in goede harmonie samenleven van Nederlanders en buitenlanders. Anderen zien er een verrijking van onze samenleving in. Welke keuzen moet het beleid hierbij maken? Een pleidooi voor een 'open zuilvorming'.

Negerend beleid

Een voorlopig hoogtepunt in de toenemende aanwezigheid van de Islam in ons land was het onlangs in Rotterdam gehouden Islam-symposium. De zelfbewuste presentatie aldaar van de Turks-Islamitische Culturele Federatie is waarschijnlijk tekenend voor de wijze waarop Moslims in Nederland hun plaats beginnen te vinden.

De federatie overkoepelt 75 lid-verenigingen, die allen een gebedsruimte of moskee beheren, met daaromheen godsdienstonderwijs, sociaal-culturele activiteiten zoals taallessen, contactavonden en belangenbehartiging. De federatie vertegenwoordigt ongeveer 70 % van de 180.000 Turkse moslims in ons land. Daarnaast zijn er nog twee meer fundamentalistische organisaties, één conservatief-islamitische en één fanatiek-religieuze, die zich erg tot de Iraanse revolutie aangetrokken voelt. Behalve Turkse zijn er in ons land ook nog circa 120.000 Marokkaanse, Tunesische, Pakistaanse, ex-Surinaamse en Indonesische moslims, alsmede circa 300 geboren en getogen Nederlanders die moslim zijn geworden! In totaal zijn er thans tegen de 300.000 moslims in ons land. De wijze waarop dit qua omvang vierde

kerkgenootschap in ons land in samenwerking met het Nederlands Centrum Buitenlanders op dit symposium en de bijbehorende tentoonstelling * zes knelpunten inzake de godsdienstbeleving aan de orde stelt, wijst erop dat de door het Nederlandse beleid in gang gezette vermijding van het onderwerp godsdienst in het algemeen en dus ook als het om culturele minderheden gaat, door de ontwikkeling binnen de minderheden zelf krachtig terzijde wordt geschoven. Immers, de 'Ontwerp-nota minderhedenbeleid' wijdt in zijn beleidsmaatregelen¹ zegge en schrijve tweeënhalf regel aan de beleving van de godsdienst! Een CRM-nota inzake de culturele ontplooiing van jongeren uit de culturele minderheden negeert de religieuze basis voor de beleving van de eigen cultuur eveneens op een opvallende wijze². Het ambtelijk apparaat in ons land lijkt de scheiding tussen kerk en staat aan te grijpen om een beleid voor te bereiden dat de maatschappelijke betekenis van de godsdienst eenvoudig negeert en deze tot een binnenkerkelijke aangelegenheid terugbrengt³. Een heel merkwaardige zaak.

Godsdienstige verscheidenheid wordt gereduceerd tot een verschil in 'normen en waarden', waarbij beleidsinstrumenten als

sociaal-cultureel werk, opbouwwerk en bi-cultureel onderwijs worden betrokken. 'Behoud van identiteit' wordt daardoor een zaak van geschiedenis en folklore uit het land van herkomst. De godsdienst als een het gehele maatschappelijke leven doortrekkende kracht blijft eenvoudig buiten het gezichtsveld van het beleid⁴.

De Islamieten in ons land, en ook de Hindoes, zij het in mindere mate, hebben tegen zo'n beleid terecht bezwaar. Het doet denken aan de wijze waarop bijvoorbeeld katholieken en gereformeerden zich in de vorige eeuw moesten verzetten tegen de liberale geest der eeuw, die afwijkingen van de vrijzinnige hervormde staatsgodsdienst, het oprichten van eigen scholen en het opkomen voor een eigen levensbeschouwelijk gefundeerde levensstijl maar gevaarlijk vond voor de nationale eenheidscultuur van de burgerlijke elite in die tijd. Wie verneemt dat de Turks-Islamieten hun theologen op eigen kosten willen gaan opleiden ziet duidelijk de parallel met de Vrije en de Katholieke Universiteit. De colleges van B & W, waarin de angst voor politieke activiteit in de moskee een hinderpaal vormt om aan de totstandkoming van gebedsruimten medewerking te verlenen, verschillen inhoud-

* De tentoonstelling over de Islam is tot 28 augustus 1983 te bezichtigen in het Museum voor Land- en Volkenkunde, Willemskade 25, Rotterdam.

¹ *Ontwerp-nota minderhedenbeleid*, Binnenlandse Zaken, april 1981, pag. 215.

² *Jeugdige Meditranen in Nederland - nota van een departementale werkgroep*, CRM, augustus 1981.

³ Het WRR-rapport *Etnische minderheden*, Den Haag, 1979, is ook een symptoom van deze negatie van de meest wezenlijke basis voor cultuurbeleving en maatschappelijke ontplooiing. Het verschijnsel is eveneens te onderkennen in het Voorontwerp van Wet gelijke behandeling en de daaraan ten grondslag liggende stukken. Zie ook ons rapport *Pastor of politie?*, pag. 14 en 15.

Bij de lagere overheden treft men het bijvoorbeeld aan in de nota *Culturele minderheden in het Rijnmond-gebied* van het openbaar lichaam Rijnmond, november 1981. En dat terwijl Rotterdam 14 moskeeën telt en de richtlijnen van de eigen geestelijke leiders van doorslaggevende betekenis zijn voor het al of niet aanvaarden van het aanbod van Nederlandse voorzieningen.

⁴ Dit is des te merkwaardiger waar in particuliere organisaties als de kerken en bij particuliere onderzoekers, zoals bijv. mevrouw L. v. d. Berg-Eldering (*Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Alphen a/d Rijn, 1978), wel nadrukkelijk op deze factor is gewezen en daaromtrent grote deskundigheid is opgebouwd.

lijk niet zoveel van de liberale regenten uit de vorige eeuw. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook het CDA daarmee vaak nog geen weg weet.

De ontwikkeling in de vorige eeuw kennen wij: de gereformeerde, de katholieke en ook andere zuilen kwamen tegen de verdrukking in juist tot stand. In het isolement lag hun kracht. Wie ziet hoe de Islamitische bevolkingsgroep, met overwegend minimumloners, uit eigen vrijwillige bijdragen moskeeën financiert, eigen bibliotheken opricht, Koranscholen begint en dat Turkse kranten in ons land een eigen lezerskring vinden, die herkent heel veel. Het wordt de hoogste tijd dat de overheid zich serieus bezig gaat houden niet met de vraag of zij wel verzuiling van de Islam in ons land wil, maar op welke wijze zij deze zich zo vruchtbaar mogelijk kan laten realiseren. Vruchtbaar voor een samenleving waarin mensen van verschillende herkomst in harmonie kunnen samenleven.

Zes knelpunten

De tentoonstelling in Rotterdam is opgebouwd rond zes knelpunten inzake de godsdienstbeleving van moslims in ons land: gebedsruimten, godsdienstonderwijs, feestdagen, gezinsleven, begraven en ritueel slachten. Op elk van deze punten ga ik afzonderlijk in.

Er zijn in ons land inmiddels zo'n honderd Islamitische *gebedsruimten* gerealiseerd. Sommige daarvan mogen volwaardig de naam moskee dragen, denk aan Almelo, Utrecht en Rotterdam bijvoorbeeld. Andere zijn niet meer dan schuurtjes, verbouwde woonhuizen of gekraakte panden. Het ministerie van CRM verschaft een aanvangssubsidie van 30 % met een maximum van f 30.000,- voor aanschaf en inrichting van gebedsruimten. Dat is een tijdelijke regeling. Ons land heeft ook voor de christelijke kerken een Wet premie kerkbouw gekend. Deze beoogde met name in een tijd van snelle uitbouw van de

steden de kerken, die dit niet zelf konden bolwerken, te helpen bij de bouw van kerkrumten. Mij dunkt dat, waar het gemiddelde inkomen van de christelijke bevolkingsgroepen aanmerkelijk hoger is dan dat van de Islamieten in ons land, een soortgelijke regeling voor hen alleszins gerechtvaardigd is. Waar in deze groepen de godsdienst het dagelijks leven nog veel meer doortrekt dan bij de christenen in ons land, is er voor de overheid wellicht zelfs nog een sterker motief om aan de totstandkoming van gebedsruimten financiële medewerking te verlenen. Elke kerkvoogdij of commissie van beheer in een grote stad of een groeikern weet daarbij te vermelden dat een maximum van f 30.000,- een druppel op de gloeiende plaat is, bij lange na niet genoeg om er zelfs maar de kosten van de bij de aanvraag te overleggen tekeningen en het voldoen aan allerlei bouwvoorschriften van te betalen. Waarbij wij ons er nog niet eens rekenschap van geven dat de moslims zware hypotheken moeten afsluiten, maar vanuit hun religieuze overtuiging eigenlijk geen rente mogen betalen (noch vragen). Bijbelvaste christenen weten waar het staat! Ik pleit ervoor om de bijdrage van de overheid in de totstandkoming van gebedsruimten juist voor de Islam te verhogen. Desnoods ten koste van de Nederlandse welzijnswerkers, die zich voor de buitenlanders inzetten. Het netto-effect van de subsidie voor het welzijn van de moslims in ons land is dan zeer waarschijnlijk – met alle respect voor het welzijnswerk – aanmerkelijk hoger. In het verlengde van deze gedachte ligt de vestiging van een Islamitische theologische hogeschool in ons land. Net als de andere kerkgenootschappen dient men zijn geestelijke leiders zelf te kunnen opleiden. Bij voorkeur in dialoog met de omringende samenleving⁵. Opleiding in Turkije, met steun van de Turkse staat, moet voor een zichzelf respecterende Nederlandse overheid een second best-oplossing zijn.

Een tweede, zwaar gevoeld, knelpunt vormt het *godsdienstonderwijs* aan de kinderen. Ons land telt, dankzij het emancipatieproces van gereformeerden en katholieken, wettelijke mogelijkheden voor bijzonder onderwijs. Ook op de openbare school kan op verzoek van de ouders godsdienstondericht gegeven worden. De ontwikkeling terzake van de nieuwe culturele minderheden in ons land is thans zo dat de moslims hun kinderen naar de in de moskee gegeven Koranschool laten gaan, net zoals de kerken catechisatie geven en de joden hun Talmoedschool hebben. In het reguliere onderwijs is thans bi-cultureel onderwijs gemeengoed geworden in plaatsen met veel leden van minderheidsgroepen. Dat betekent dat kinderen uit die groepen één dag per week extra onderwijs krijgen in de taal en cultuur van het land van herkomst. Soms tracht men zelfs intercultureel onderwijs te geven, dat wil zeggen dat deze lessen ook bijgewoond worden door de Nederlandse kinderen. Van Islamitisch godsdienstondericht op de openbare school volgens artikel 26 van de Lager Onderwijswet is geen sprake.

De moslims klagen dat dit artikel stringent wordt uitgelegd, wat wil zeggen dat alleen voor christelijk, joods of humanistisch onderwijs faciliteiten ter beschikking worden gesteld. Als dat zo is, dan maken de betrokken gemeenteraden een fundamentele fout. Het zou goed zijn, als de definitieve nota Minderhedenbeleid zich hierover onomwonden uitspreekt. Nu de Islamitische organisaties zich als gesprekspartner aandienen, moet ook de aanwijzing van leerkrachten aan hen overgelaten kunnen worden; ook kan men de ouders gezamenlijk de leerkracht laten kiezen, zoals in Haarlem met succes is gedaan, ondanks het analfabetisme. Voor betutting is geen enkele reden. De meerderheid

van de moslims in ons land moet van politieke indoctrinatie in het godsdienstondericht niets hebben. 'Geen politiek in de moskee', is voor hen evenzeer het adagium als voor de christelijke kerken in ons land. Van een Islamitische bijzondere school is nog geen sprake. Wel zijn er initiatieven tot oprichting van een Turkse of Arabische school geweest, in Rotterdam en Utrecht. Terecht heeft het ministerie van Onderwijs zich verzet tegen schoolvorming op nationaliteitenbasis, tenzij in geval van tijdelijk verblijf, net als bij kinderen van ambassadepersoneel. Maar heeft het ministerie al aangepaste eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden ontworpen voor de echte bijzondere school op Islamitische grondslag? Niets wijst daarop. Toch zal een aanvraag van voldoende ouders gehonoreerd moeten worden. Die aanvraag kan mijns inziens niet lang meer uitblijven. Men kan het godsdienstonderwijs niet negeren, omdat het tot de kerk zou behoren. Beter is het constructief in te spelen op te verwachten ontwikkelingen en alvast eisen van deugdelijkheid of bekostigingsvoorwaarden gereed te hebben, die het noodzakelijke contact tussen kinderen uit minderheidsgroepen en Nederlandse kinderen, tussen Islamitische cultuur en Nederlandse cultuur bewerkstelligen. Men dient zich af te vragen wat de voertaal op zo'n school zal moeten zijn. Mijns inziens Nederlands. Maar kan dat? Is daar lesmateriaal voor? Als de Minderhedennota op dit punt geen krachtige wending van het beleid behelst vergeleken met de ontwerp-nota, laat het beleid een essentiële kans voorbijgaan om de 'integratie' op langere termijn wezenlijk te bevorderen. Wie zei ook alweer: 'Emancipatie gaat vooraf aan integratie'?

De *religieuze feestdagen* zijn voor de Islamieten in ons land een wezenlijk probleem.

⁵ In *Kerkinformatie*, uitgave van de Gereformeerde Kerken in Nederland, oktober 1982, wordt verslag gedaan van een bezoek van 40 imams aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit. Ook het CNV pleitte in zijn reactie op de ontwerp-Minderhedennota voor zo'n hogeschool.

In bredere zin: het voldoen aan godsdienstige verplichtingen gebeurt op andere tijdstippen dan bij christenen het geval is. Het wekelijkse gebed vindt plaats op vrijdagmiddag. Zelfs onbetaald verlof daartoe blijkt in de praktijk op problemen te stuiten. Begrijpelijk, want het werk moet het toelaten. Toch dienen wij ons af te vragen wat de rechtvaardiging is van de voorrang voor de christelijke godsdienstbeleving in de officiële ordening, zowel van overheid als bedrijfsleven. Noodgedwongen verschuiven de moslims de viering naar de zondag. De joden profiteren van de vrije zaterdag voor hun sabbatsviering, evenals een enkel kerkgenootschap (zevende-dagsadventisten). Mij dunkt dat het niet van toevalligheden moet afhangen of men zijn godsdienst kan beleven. Een principiële heroriëntatie is geboden. De overheid zal zich moeten bezinnen op de officiële feestdagen, en ook de CAO-partners zullen zich bij het arbeidsvoorwaardenoverleg op andere gebruiken moeten bezinnen. Voor het CDA, dat zich als niet-theocratische partij op het standpunt stelt dat niet met behulp van de overheidsmacht christelijke leefregels als de zondagsheiliging dienen te worden afgedwongen, maar dat het de plicht van de overheid is de godsdienstbeleving te respecteren en mogelijk te maken van alle ingezetenen, lijkt hier een duidelijke keuze mogelijk. De arbeidstijdverkorting werpt zijn eigen licht op deze vraagstukken, maar ten principale kan men zich afvragen wat de rechtsgrond is voor een algemeen niet-werken op feestdagen, die enkel voor christenen betekenis hebben, zoals Pasen, Kerstmis en Pinksteren (en dan met name de *tweede dag*) en een noodzakelijk wel werken op feestdagen, die voor moslims grote betekenis hebben, zoals het begin van de vasten. Opmerkelijk

is dat Suriname sinds 1970 de Id-Ui-Fitrdag als nationale feestdag erkent, waarop ook de niet-moslims vrij zijn! Ook kent men daar de Islamitische bijzondere school. In dit opzicht ligt Suriname in ontwikkeling op ons voor!⁶ De Minderhedennota kan om deze vragen dunkt mij niet heen. Wezenlijk is daarbij naar welk soort samenleving het minderhedenbeleid toe wil. Als dat een samenleving is, waarin mensen van verschillende religieuze herkomst in harmonie met elkaar samenleven, dan is achterstelling van de een bij de ander juist op het punt van de godsdienstbeleving voor de overheid een averechts beleid. Alle mooie woorden over een multi-culturele aanpak ten spijt.

Het *gezinsleven* is een vraagstuk apart. Hierin komt heel scherp tot uitdrukking waar het eigenlijk om gaat. In de levensstijl, zoals die in het gezinsleven tot uitdrukking komt, vindt een vermenging plaats van zuiver godsdienstige motieven met gewoonten en gebruiken, die in de landen van herkomst functioneel waren, maar het in ons land wellicht niet meer zijn. De Rotterdamse rechtbankuitspraak dat het bij de handhaving van de leerplicht voor meisjes boven de 12 jaar strikt genomen niet gaat om beleving van de Islam, lijkt mij juist. Dat betekent dat een dwang van overheidswege om de betrokken kinderen door middel van goed onderwijs te behoeven voor achterstelling in hun toekomstig bestaan in ons land legitiem kan worden geacht, hoewel het strijdt met de gebruiken in de landen van herkomst. Bezien moet worden of aan deze niet religieuze, maar wel culturele verscheidenheid recht kan worden gedaan. Waarom zou in deze gevallen een meisjesschool niet mogelijk zijn? Net zoals de orthodoxe joden jongensscholen kennen, erkend in artikel 4

⁶ Dr. J. van Raalte, *Islam in Suriname*, in 'Wereld en zending, tijdschrift voor missionaire informatie en bezinning', 1981, nummer 4, schrijft zeer behartenswaardige zaken over vestiging van de Islam in een land waar vanouds geen moslims woonden. Overigens is een vrije vrijdagmiddag in Suriname voor moslims niet mogelijk gebleken.

van de Wet Gelijke Behandeling Mannen en Vrouwen. De betrokken moslims zouden daartoe zelf het initiatief kunnen nemen. Aldus komt iets tot uitdrukking van wat prof. dr. J. Waardenburg op het symposium in Rotterdam noemde: de noodzakelijke ontwikkeling van een Nederlandse moslim-levensstijl. Daar zal het naar toe moeten. De kern van de godsdienstige cultuurbeleving zal in nieuwe vormen uitgedrukt moeten worden in ons land⁷. Daartoe dient de moslim-gemeenschap kansen te krijgen. Dat is een proces dat twee of drie generaties zal duren. En daartoe zal een 'open zuil'-situatie best wel eens een noodzakelijke voorwaarde kunnen vormen.

Net zoals de gereformeerden na verloop van enkele generaties zuilvorming rijp waren voor het openzetten van de ramen en het meer integreren in de omringende samenleving, zonder de verworven eigenwaarde verloren te laten gaan. Hoeveel tijd kost het autochtone kerken niet om tot aanvaarding van de vrouw in het ambt te komen? Maar inmiddels is het zover in de gereformeerde en hervormde kerken, zonder dat het kind (de godsdienst) met het badwater (de tijdgebonden culturele uitwerking daarvan) is weggegooid. Dat recht op geleidelijke ontwikkeling in eigen kring moeten ook de moslims hebben. De tweede generatie zal het daarmee niet gemakkelijk hebben. Zij zullen als impuls voor deze ontwikkeling fungeren, omdat het voor hen bittere noodzaak is.

Dezelfde verschijnselen zijn te vinden bij een generatie Nederlandse schrijvers die zich afzetten tegen de eng-gereformeerde levensstijl (Biesheuvel, 't Hart, Wolkers). Zij hebben het schrijnende misbruik bloot-

gelegd, dat van een gevoelloze religiebeleving het gevolg is geweest. Toch is nooit om die reden de Vrije Universiteit gesloten of de Wet premie kerkbouw ingetrokken. Als islamitische ouders hun dochters uithuwelijken aan jongens uit de landen van herkomst met het enkele doel deze een verblijfsvergunning te verschaffen en direct daarna weer te scheiden, dan is voor deze 'identiteitsbeleving' geen goed woord mogelijk. Toch ben ik ervan overtuigd dat ook daar de correctie uit eigen kring moet komen. En daar dient men de voorwaarden voor te scheppen, bijvoorbeeld door de opleiding van geestelijke leiders in ons land te erkennen en te bevorderen. Een negerend beleid zal op de eerste generatie verhardend uitwerken, zodat de kans groter is dat volgende generaties geheel seculariseren.

Interessant is in dit verband een onderzoek dat mevrouw Van den Berg-Eldering aanhaalt in haar boek 'Marokkaanse gezinnen in Nederland'. Dit onderzoek vergelijkt twee in de Verenigde Staten gevestigde groepen Arabische moslims met elkaar: enerzijds de moslims uit Toledo, die behoren tot de 'business-class', anderzijds de moslims uit Detroit, die als arbeiders in de auto-industrie werken en geïsoleerd wonen in aparte wijken. De eerste groep heeft zich om allerlei redenen opengesteld voor vernieuwingen (o.a. gematigde opstelling ten aanzien van gemengde huwelijken) en is zich tijdig bewust geworden van de gevaren die de Islam bedreigen.

Deze groep heeft een eigen moskee gebouwd en op eigen kosten een ontwikkelde full-time imam (voorganger) aangesteld. Deze moskee is het centrum van het religieuze en sociale leven van de moslimge-

⁷ Dit is eigenlijk de grote vraag van de komende decennia. Van Raalte schrijft hierover: 'De vorming van de moslims is niet gericht op het creëren van een Surinaamse gestalte van de Islam. Contextualisatie wordt beschouwd als een misvorming van de Islam', a.w. pag. 308. Van den Berg-Eldering beschrijft daarentegen de vestiging van twee groepen Arabische moslims in de Verenigde Staten. De ontwikkeling daar duidt erop dat in geïndustrialiseerde samenlevingen, wat *Suriname niet is*, een zekere eigen ontwikkeling van de moslimgemeenschap wél mogelijk is en op de vestiging zelfs een positieve uitwerking heeft, a.w. pag. 156.

meenschap. Door de niet-afwijzende houding ten aanzien van de Amerikaanse waarden, heeft de tweede generatie migranten een brugfunctie kunnen vervullen tussen de eerste en derde generatie. De derde generatie vertoont zelfs een hogere mate van religiositeit dan de tweede generatie.

De tweede groep, de arbeiders uit de auto-industrie, leeft zeer geïsoleerd. De eerste generatie migranten staat afwijzend tegenover de Amerikaanse waarden, en gemengde huwelijken leiden tot verstoting uit de gemeenschap. Deze afwijzende houding heeft de kloof tussen de eerste en volgende generaties vergroot. De tweede en derde generatie migranten nemen een apathische houding aan tegenover de Islam en de religieuze meelevendheid neemt af met de generatie ⁸. Soortgelijke problemen doen zich ook voor bij het Hindoeïsme in ons land. Rambocus waarschuwt: 'Voorkomen moet worden dat het paard sterft terwijl het gras groeit. Schade herstellen zal meer inspanning vergen dan het voorkomen van schade zelf' ⁹.

Begraven en ritueel slachten zijn vraagstukken, die zich in de richting van een oplossing bewegen ¹⁰. Enkele gemeenten ontplooiën al initiatieven om tot het instellen van een Islamitische begraafplaats te komen. Uit overwegingen van ruimtelijke ordening hebben zij nog wel eens moeite met de gronduitgifte in eigendom, en 'voor de eeuwigheid'. Dat vraagstuk moet oplosbaar zijn, soortgelijke overwegingen hebben ook voor sommige autochtone groeperingen wel gegolden. Ten principale dienen er Islamitische begraafplaatsen te komen, net zoals er joodse en chris-

telijke zijn. Het is toch te zot dat moslims en hindoes hun doden per vliegtuig naar landen moeten overbrengen, waar zij aan hun godsdienstige plicht kunnen voldoen. Ritueel slachten is merkwaardigerwijze wat omstreden. Merkwaardig, omdat de joodse bevolkingsgroep al lang kosjer slacht in de abbatoirs. De joodse manier van slachten is vrijwel gelijk aan de islamitische. Ook dit mag geen punt zijn. Het voedingsvraagstuk (geen varkensvlees voor een moslim) klemmt wellicht nog meer op het punt van de informatieve etikettering. Zolang ons land nog achteroploopt in de EEG is het bijzonder lastig om er achter te komen of producten nu wel of niet met varkensvlees of -vet zijn bereid. Ook voor Nederlanders een vervelende zaak. Consequent doorzetten van het beleid gericht op produktetikettering is met alle begrip voor de betrokken bedrijven, en met redelijke overgangstermijnen, toch geboden.

Mediabeleid

Naar wat voor samenleving gaan wij toe? Die vraag zal concreter in de definitieve Minderhedennota beantwoord moeten worden. Het scheppen van voorwaarden voor een open zuilvorming voor godsdienstige minderheden dient daarbij naar mijn mening een richtsnoer te zijn. De wettelijke mogelijkheden zijn er en de overheid dient de benutting daarvan niet te vermijden. Dan raken we nog verder van huis, omdat men privé zal realiseren wat publiek niet kan. Niet alleen op bovengenoemde gebieden is dat het geval. Om een voorbeeld te noemen: het mediabeleid. Gaat men voort op de huidige weg om de minderheden zendtijd aan te bieden

⁸ Mevrouw Van den Berg-Eldering, a.w., pag. 156. Het onderzoek is van Elkholy, Abdo A., *The Arab moslems in the United States*, College and University Press New Haven, 1966.

⁹ S. Rambocus, *Hindostaanse Surinamers*, in 'Wending', 1982 nummer 5.

¹⁰ Zo kondigde de minister van Binnenlandse Zaken op 5 oktober jongstleden aan dat de Wet op de lijkbezorging zodanig veranderd zal worden, dat begraven in een kist niet langer een vereiste zal zijn. Deze wijziging komt tegemoet aan de wensen van de moslims in ons land.

onder NOS-paraplu, zodat de eigen godsdienstige identiteit niet werkelijk tot zijn recht zal komen en de programma's zich blijven beperken tot wat nationale folklore en praktische tips om maar zo snel mogelijk in te burgeren, dan lokt men andersoortig mediagebruik uit. Net zoals de fundamentalistische Koranschool een reactie is op het ontbreken van goed godsdienstonderwijs op de reguliere school. In West-Berlijn, de grootste Turkse gemeenschap buiten Turkije, is dat zichtbaar. Daar hebben de moslims geen eigen zendtijd op het officiële Duitse net. (Duitsland kent een aanzienlijk minder pluriform cultuurpatroon dan ons land, de drang om alles 'richtig Deutsch' te houden is er veel groter.) Complementair bloeit in de Turkse gemeenschap een welige handel in videoprogramma's met Turkse films, reclame en geestelijke boodschappen. Het videorecorder-bezit onder Turken is twee keer zo hoog als onder Duitsers. De Turken in West-Berlijn maken derhalve veel minder gebruik van de openbare informatievoorziening dan de Duitsers en kennen een eigen informatieve sub-cultuur, die zich onttrekt aan de bescherming en bevordering van overheidswege van een goede meningsvorming. Voor een samenleving, die gericht is op het in harmonie samenleven van gelijkwaardige geestelijke stromingen, is dat funest. Een pluriforme cultuur kan niet tot stand komen, omdat de niet dominante groepen in een gesloten sub-cultuur hun heil moeten zoeken. Daarom ben ik voorstander van een volwaardige Islamitische omroep in ons land. De Nederlandse omroepen zouden het zich een plicht moeten achten ervaring en faciliteiten ter beschikking te stellen van de betrokken groeperingen, die door een gebrek aan kader er niet aan toekomen om naar zo'n omroep toe te groeien¹¹.

Een nieuwe zuil?

Er is geen reden om ons angstig te betonen voor zuilvorming van de Islam in ons land. Er is een krachtige en constructieve stroming in die groepering, die aan een werkelijke integratie met behoud van het wezen van de Islamitische identiteit in een perspectief van enkele generaties kan bijdragen.

Dat binnen de moslim-gemeenschap nog een grote verscheidenheid bestaat, zowel religieus als naar nationaliteiten, is een feit. Kennelijk maakt dit het Nederlandse overheidsbeleid behoedzaam. Nationale verschillen zullen op den duur echter onvoldoende basis bieden voor een multi-culturele samenleving. De Nederlandse overheid kan er niet omheen om als voorwaarde voor blijvende vestiging beheersing van de Nederlandse taal te eisen. De nationale verschillen binnen de minderheden zullen zich daardoor na enkele generaties tot boeiende folklore beperken. De Islam en het Hindoeïsme zullen zich echter als kerkgenootschappen en cultuurdragers vestigen. Het beleid dient nu te kiezen tussen een voortgezet negeren van de godsdienst, met als gevolg gesloten zuilvorming, of het scheppen van voorwaarden voor het beleven van de eigen religie op een wijze, die past bij een geïndustrialiseerde samenleving. En die via een proces van open zuilvorming tot een integratie in de werkelijke zin van het woord 'integreren' zal kunnen leiden. Naar wat voor samenleving zullen wij toegroeien in de komende dertig jaar? Daar gaat het om. Een aanzienlijke beleidswijziging is nodig.

¹¹ De verdere versnippering van zendtijd, die daarvan het gevolg kan zijn, kan worden ondergaan door in 1985 conform de Omroepwet de TROS en Veronica tot één levensbeschouwelijke stroming, te weten het relativisme, te verklaren.